

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ЯК ВТІЛЕННЯ ЦІННІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КОНЦЕПТУ *РОБОТА*

О.М. Благодарна, канд. філол. наук (Харків)

О.М. Благодарна. Самоактуалізація як втілення ціннісного потенціалу концепту РОБОТА. У статті досліджується співвідношення між провідними положеннями теорії самоактуалізації А. Маслоу та ціннісним складником концепту РОБОТА. Останній реалізується своїм іменем, лексемою *work*, синонімами, частиномовними похідними, вільними та фразеологічними словосполученнями. Шляхом когнітивної інтерпретації значень засобів вербалізації концепту РОБОТА встановлено, що його поняттєво- та образно-ціннісний зміст відбиває провідні етапи самоактуалізації, а сам концепт набуває додаткового ціннісного навантаження.

Ключові слова: концепт, поняттєво- та образно-ціннісний зміст, теорія самоактуалізації,.

Е.Н. Благодарная. Самоактуализация как воплощение ценностного потенциала концепта РАБОТА. В статье исследуются взаимоотношения между основными положениями теории самоактуализации А. Маслоу и ценностной составляющей концепта РАБОТА. Последний реализуется своим именем, лексемой *work*, синонимами, частеречными производными, свободными и фразеологическими словосочетаниями. Путем когнитивной интерпретации значений средств вербализации концепта РАБОТА установлено, что его понятийно- и образно-ценностное содержание отображает главные этапы самоактуализации, а сам концепт приобретает дополнительную ценностную нагрузку.

Ключевые слова: концепт, понятийно- и образно-ценностное содержание, теория самоактуализации,.

O.M. Blagodarna. Self-Actualization as an Embodiment of the Evaluative Potential of the Concept WORK. This article examines the correlation between the main theses of A. Maslow self-actualizing theory and the evaluative component of the concept WORK. The latter is objectivized by its name, the lexeme *work*, its synonyms, derivatives that belong to different parts of speech, free and phraseological phrases. Cognitive interpretation of the meanings of the concept WORK verbalizations has demonstrated that its notional- and image-evaluative content reflects the major stages of self-actualization, while the concept itself gains additional evaluative overtones.

Key words: concept, notional- and image-evaluative content, self-actualizing theory.

М е т о ю статті є обґрунтування значущості ціннісного складника концепту шляхом опису зв'язку між його поняттєво- та образно-ціннісним змістом і самоактуалізацією як найвищою людською потребою. А к т у а л ь н і с ь ь обумовлена беззаперечною відповідністю досліджуваної проблеми пріоритетній антропоцентричній парадигмі сучасного мовознавства. Н а у к о в а н о в и з н а полягає у тому, що в статті вперше запропоновано використати дані соціально-психологічного аналізу з метою практичного підтвердження результатів когнітивно-дискурсивного аналізу. О б ' є к т о м дослідження виступають фрагменти англomовного

художнього дискурсу, що містять ім'я досліджуваного концепту – лексему *work* – її синоніми, частиномовні похідні, вільні та фразеологічні словосполучення. Предметом аналізу є поняттєво-ціннісний та образно-ціннісний складники концепту, що реалізують його ціннісний потенціал.

На сьогоднішній день загальноновизнаною є концепція діяльності О.М. Леонт'єва, що була названа “теорією діяльності” [8]. З позицій цієї концепції діяльність розглядається як система реакцій, що включена до суспільних відносин, як процес, у якому відбувається взаємоперехід між полюсами “суб’єкт – об’єкт”. Суспільні умови життя людини задають мотиви та цілі діяльності, її засоби та способи, “суспільство обумовлює діяльність індивідів, що його утворюють” [там само, с. 83]. Основною характеристикою діяльності є предметність. Предметність діяльності визначає предметний характер образів, потреб, емоцій та почуттів людини.

У психологічній та соціологічній літературі не надається загальноприйнятої точки зору щодо розмежування мотивів та стимулів діяльності. Під стимулом, як правило, маються на увазі зовнішні спонукання до діяльності, а під мотивом – внутрішні [4, с. 38]. У якості зовнішнього спонукання (стимулу) завжди виступають певні зміни обставин та зовнішніх умов діяльності; у якості внутрішнього – реакція на ці зовнішні зміни.

Проте, незважаючи на важливу роль роботи у житті людини, беззаперечним залишається той факт, що будь-яка людина – це особистість, яка прагне до самопізнання та саморозвитку. Пошук життєво важливих смислів у оточуючому середовищі, адекватна самооцінка власних творчих здібностей, сил і можливостей, вибір цілей та задач, що можуть бути успішно вирішені, відсутність тривожності, впевненість у своїх силах – ось неповний перелік потреб, на задоволення яких спрямовується предметна діяльність окремої людини [13].

У цьому зв’язку доречно звернутися до ієрархії особистісних цінностей, запропонованої відомим американським психологом Абрахамом Маслоу. У 1943 р. А. Маслоу висловив припущення, що людська поведінка визначається широким спектром потреб. Він розбив ці потреби на п’ять категорій і розташував їх у визначеній ієрархії. В основі цієї ієрархії знаходяться найважливіші потреби (їжа, вода, житло), а на вершині – більш високі індивідуальні прагнення (визнання, самовираження). За А. Маслоу людина – це “тварина, що постійно чогось хоче”. Коли потреби найнижчого рівня задоволені хоча б частково, людина починає рухатись до задоволення потреб іншого і не обов’язково наступного рівня ієрархії [15].

Сутність самоактуалізації не на абстрактному рівні, а в термінах, що мають операціональне значення, полягає у тому, що особи, які самоактуалізуються, беруть активну участь у певній справі, що знаходиться поза ними самими. Вони віддані цій справі, вона є

надзвичайно цінною для них, певного роду покликанням. Таким чином, для цієї групи осіб зникає поділ "праця – радощі". За класифікацією А. Маслоу прагнення до справедливості, законності, істини тощо відносяться до "буттєвих (скорочено «Б»)" цінностей, тобто крайніх цінностей, таких, котрі є істинними та не можуть бути зведені до чогось більш високого [13]. До таких цінностей належать краса, досконалість, простота, усебічність та декілька інших (див. більш детально – "Religions, Values and Peak Experiences", A. Maslow, 1994). Такі цінності є цінностями буття.

Існування Б-цінностей ускладнює структуру самоактуалізації, оскільки вони виступають як протреби (метапотреби – за А. Маслоу). В емпіричному сенсі людині необхідно жити у красі, а не в убогості, отже Б-цінності стають смислом існування для більшості людей. Визнаючи існування самоактуалізації як цінності, у кожний момент свого життя людина робить вибір між рухом уперед та назад, між наближенням до самоактуалізації та віддаленням від неї.

Як і будь-яке знання, самовираження або самоактуалізація знаходить своє відображення в індивідуальній концептосфері людини. Концепт постає як динамічна сутність, подія наділення мовного знака смислом у ситуації спілкування [9, с. 12]. "Як одиниця індивідуальної свідомості концепт, з одного боку, є результатом індивідуальної взаємодії з предметним світом, тобто має феноменологічну природу і створює феноменологічне знання (рівень аналізу), а з другого – результатом осмислення цього феноменологічного знання, структуральним знанням, що існує незалежно від сфер безпосереднього досвіду конкретного індивіда й є узагальнюючим підсумком досвіду поколінь; належить не індивіду, а мовному колективу в цілому" [7, с. 19-26].

За даними англomовних лексикографічних джерел найбільш буквальними та релевантними для позначення концепту РОБОТА є лексеми *employment, job, labour, result, work*. Результати компонентного аналізу дозволяють зробити висновок про те, що субстантивна номінація *work* найповніше передає усі складові значення концепту завдяки своїй полісемантичності – об'єднанню усіх аспектів феномена роботи, що містяться у синонімах, одночасно не закріплюючи своє використання за певним колом контекстів, та демонструє характеристики прототипового номінативного засобу вербалізації концепту (див. більш детально [2, с. 35-38]).

З позицій діяльнісного підходу немає "об'єктивно існуючих" концептів, як і "готового знання", яким можна було б обмінюватися. Межі концептів визначені межами світу індивіда: те, що людина сприймає, залежить і від навколишнього світу, і від того, що еволюція "вмонтувала" у її нервову систему, і того, що вона знає в результаті досвіду [3, с. 116]. "Смисл усіх висловлювань, що продукуються та сприймаються, формується у кожному комунікативному

акті кожним комунікантом самостійно. Відтак, отримання слухачем форми має місце, а отримання смислу – ні. У будь-якій ситуації смисл продукується комунікантами” [1, с. 167].

Лінгвокультурологи відстоюють трьохвимірну модель концепту у сукупності його поняттєвого, образного та ціннісного складників. Трьохвимірне тлумачення концепту у ракурсі „поняття-асоціація-цінність” було запропоноване В.І. Карасіком та знайшло підтримку у працях інших дослідників [5, с. 139-140; 6, с. 73; 11, с. 21; 12, с. 11-13]. Таке розуміння структури концепту є цілком прийнятним з позицій когнітивно-дискурсивного підходу, де індивідуальне суб’єктивне образно-емоційне уявлення і усупільнене поняття розглядаються як два граничні прояви концепту [9, с. 12]. До поняттєвого складника залучають фактичну інформацію про реальний чи уявний об’єкт, яка слугує підґрунтям для формування концепту. У поняттєвому складнику відображається співвідношення концепту з денотатом, де денотат виступає раціонально-логічним феноменом загальнолюдської значущості, а концепт – когнітивно-перцептивним, таким, що відображає специфіку етнокультурного вираження певного фрагменту світу. Образний складник (або образно-перцептивний [6; 11]) пов’язаний з когнітивними метафорами, що репрезентують концепт у мовній свідомості. Перцепти – об’єкти реального світу, які сприймаються людиною – викликають певний ментальний образ відповідного референта, поєднуючи усе розмаїття його фізичних та ідеальних параметрів [11, с. 21]. Образно-перцептивний складник об’єднує ті знання, образи та асоціації, що отримані за допомогою органів чуття та пов’язані у свідомості з денотатом. Ціннісний складник визначає місце репрезентованого концептом феномена в системі аксіологічних орієнтирів лінгвокультурного соціуму. Слід зазначити, що актуалізуючись у тісному поєднанні з поняттєвим чи образним компонентом, ціннісна інформація в структурі засобів вербалізації концепту РОБОТА має імпліцитну природу та залежить від системи аксіологічних орієнтирів як продуцента дискурсу, так й інтерпретатора. Проведення аналізу зовнішніх зв’язків концепту РОБОТА здійснюється у категоризаційному модусі [10, с. 55], де він стає організаційним центром відповідної логічної категорії.

Самореалізацію можна визначити як процедуру, що проходить у кілька етапів [14]. По-перше, людина прагне до повного занурення у виконувану діяльність. У досліджуваному матеріалі ця потреба реалізується за допомогою використання образу-схеми РОБОТА Є КОНТЕЙНЕР, у який актант може зануритися повністю (1) або частково (2), про що свідчить семантика словосполучень *to through oneself into smth., to put one’s heart into smth.* (досл. *кинутись у щось, вкласти своє серце у щось*):

(1) *She threw herself into her work harder than ever, doing anything that was asked of her, from pinning hems to sweeping the design-room floor and helping the showroom models with their make-up <...>* (Steve Marton, Roman Spring).

(2) *It was only half a dozen little fairy tales, but Jo had worked over them patiently, putting her whole heart into her work, hoping to make something good enough to print* (Virginia Woolf, Night and Day)

По-друге, зважаючи на той факт, що повсякденне життя наповнене процедурами вибору, людина постійно обирає між рухом уперед або назад. Саме багаторазові окремі вибори відрізняють процес самоактуалізації від інших дій, що їх виконує людина у процесі життєдіяльності. Найголовнішим критерієм є те, що подібні вибори спрямовані на забезпечення людини можливістю росту і самоствердження. У фрагменті (3) досліджувана потреба реалізується за допомогою моделювання раціонально-логічного складника концепту РОБОТА у вигляді ідентифікаційного фрейму із використанням характеристизатора *panacea for afflictions* (досл. панацея від нещасть):

(3) *For several minutes there was nothing but the sound of sobbing in the room, mingled with broken words of comfort, <...>. Poor Hannah was the first to recover, and with unconscious wisdom she set all the rest a good example, for with her, work was panacea for most afflictions* (Louisa May Alcott, Little Woman).

По-третє, самоактуалізація передбачає наявність Я, яке може піддаватися актуалізації. Людина – це вже визначений темперамент, біохімічний баланс, смаки та схильності, у зв'язку з чим окреме Я має отримувати нагоду проявлятися якнайширше. У фрагменті (4) досліджуваний концепт виступає як одна з можливостей реалізації Я, вербалізованого лексемою *spirit* (досл. дух), а позбавлення цієї можливості змушує людину шукати інші способи самоактуалізації, що виражено словосполученням *to give outlet* (досл. давати вихід):

(4) *They gave outlet to some spirit which found no work to do in real life, for, with the pessimism which his lot forced upon him, Ralph had made up his mind that there was no use for what, contemptuously enough, he called dreams, in the world which we inhabit* (Virginia Woolf, Night and Day)

По-четверте, самоактуалізація безпосередньо залежить від здатності людини робити свідомий вибір та нести відповідальність. Для ілюстрації цієї потреби засобами вербалізації досліджуваного концепту слід звернутися до логічної ланки категоризаційного модусу концепту РОБОТА, а саме до розширення ЗАЙНЯТІСТЬ/EMPLOYMENT, що об'єднує групу концептів, уточнюючою ознакою імен яких є сема “в рамках установи/in a company”: ПОСАДА/APPOINTMENT, ПРАЦЕВЛАННЯ/ENGAGEMENT, ПОСТ/POST (5-6).

Подальша структура розширення визначається радіальним нашаруванням уточнюючих сем у структурі їх імен: сема “з високою відповідальністю/with high responsibility” характеризує лексему-ім’я концепту СЛУЖБА/SERVICE (7); семема “необхідність підготовки/necessary preparation; розумова праця/mental labour” – імена концептів ПРИЗНАЧЕННЯ/OFFICE, МІСЦЕ/POSITION (8-9):

(5) *He hoped it would be his last sharp-end posting; that he'd get a nice political appointment with the chance to make a lot of bucks* (Timothy Mo, The Redundancy of Courage).

(6) *The real pilot of the Black Ship had died of the pox in Macao three months ago and Rodrigues had been taken off his own ship, the Santa Theresa, and given the new post, to his everlasting joy* (James Clavell Shogun).

(7) *"Yes, and compulsory service was only six years under the Republic, but now, you must fight for what? Twelve? Twenty?"* (Anne Rice, Pandora).

(8) *The looks Car sent her from time to time – which she affected not to notice, the heartless creature – would have told Lord Gordmor who she was, even if Sir Roger Tolbert, the meeting's chairman, had not graciously performed that office* (Loretta Chase, Miss Wonderful).

(9) *'Why not?' says Annie, flicking an olive pip into Kate's lap, 'why the hell not choose and make decisions if you're in a position where you can?'* (Micheline Wandor, Tales I Tell My Mother).

По-п’яте, самоактуалізація є не тільки кінцевим станом особистості, але також і процесом реалізації її власних можливостей та талантів. Прагнення до якнайкращого виконання того, що людина взмозі зробити, означає реалізацію своїх потенційних здібностей. У фрагменті (10) схильність агенса до виконуваної діяльності та кваліфікація такої діяльності як успішної експлікуються у семантиці словосполучень: *keen and inquiring intelligence, stubborn tenacity* (досл. *сприйнятливий та допитливий розум, вперта вдача*):

(10) *Blake enjoyed police work and was exceedingly good at it. He had a keen, inquiring intelligence and a stubborn tenacity* (Sydney Sheldon, Tell Me Your Dreams).

Таким чином, з позицій соціальної психології робота тлумачиться як мотивована актуальними потребами людини предметна діяльність, що передбачає соціально цінний результат, доцільність, свідомий вибір або створення відповідних засобів й усвідомлення міжособистісних виробничих залежностей та відношень. Після проведення порівняння даних соціально-психологічного та когнітивно-дискурсивного аналізу маємо підстави стверджувати, що когнітивна інтерпретація значень поняттєво-ціннісних та образно-ціннісних засобів вербалізації концепту РОБОТА відповідає засадам теорії самоактуалізації А. Маслоу, що

свідчить про безумовну цінність та провідну роль феномену, відображеного досліджуваним концептом, у її досягненні. Перспективи дослідження пов'язуємо з виокремленням та аналізом найпоширеніших способів самоактуалізації представників британського та американського соціуму на підставі проведення порівняльного аналізу фрагментів британського та американського дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипов И.К. Полифония мира, текст и одиночество познающего сознания / И.К. Архипов // *Studia Linguistica Cognitiva*. Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – М. : Гнозис, 2006. – С. 157-171.
2. Благодарна О.М. Об'єктивація концепту РОБОТА у сучасному британському та американському художньому дискурсі : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Олена Миколаївна Благодарна – Харків, 2009. – 225 с.
3. Залевская А.А. Введение в психолингвистику / Залевская А.А. – М. : РГГУ, 1999. – 382 с.
4. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации личности / А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов // *Социология в СССР*. – М., 1966. – Т. 2. – С. 6-112.
5. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс / Карасик В.И. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Карасик В.И. Этноспецифические концепты / В.И. Карасик // *Введение в когнитивную лингвистику* : [отв. ред. М.В. Пименова]. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2005. – С. 61-105.
7. Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации / Кравченко А.В. – [2-е изд., исп.]. – Иркутск : Иркут. гос. ун-т, 2004. – 206 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А.Н. – М. : Политиздат, 1975. – 182 с.
9. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. І. Морозова. – К., 2008. – 32 с.
10. Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах / М.В. Никитин // *Вопр. когнитивной лингвистики*. – 2004. – №1. – С. 53-154.
11. Приходько А.Н. Концепт как трехмерное метальное образование / А.Н. Приходько // *Вісник Харківського національного університету. Серія: Романо-германська філологія*. – Харків : Константа, 2006. – № 726. – С. 20-25.
12. Слышкин Г.Г. От текста к символу: Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Слышкин Г.Г. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
13. Maslow A. Self-actualizing and Beyond. – In: *Challenges of Humanistic Psychology*. N. Y., 1967. – 170 p.
14. <http://maslow.hpsy.ru/publication.php>
15. http://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_мотивації_Абрахама_Маслоу.